ЗМІСТ

Механізм протидії мові ненависті і злочинам на ґрунті ненависті: міжнародно-правовий аспект

Подивитись анотацію та купити на **jurkniga.ua**

Анотація

Монографію присвячено комплексному дослідженню міжнародно-правового механізму протидії мові ненависті і злочинам на ґрунті ненависті. У роботі зосереджено увагу на термінології, що застосовується у міжнародних актах, щодо визначення понять «мова ненависті» та «злочини на ґрунті ненависті», їх складових елементів, що має велике значення для визначення порушення прав людини та належної кваліфікації протиправних діянь. Досліджено поширені форми прояву мови ненависті (політична, релігійна, расова, за гендерною та сексуальною ідентичністю тощо), наведено відповідні рішення Міжнародного суду ООН, Європейського суду з прав людини. Охарактеризовано чинники, що сприяють розповсюдженню мові ненависті та вчиненню злочинів на ґрунті ненависті (інформаційно-комунікаційні технології, кризові ситуації, гуманітарні виклики). Здійснено ґрунтовний аналіз міжнародно-правових актів універсального і регіонального характеру, присвячених означеному питанню. Приділено увагу міжнародним спеціалізованим органам та інституціям, до компетенції яких віднесено питання щодо попередження та протидії мові ненависті і злочинам на ґрунті ненависті; здійснено ґрунтовний аналіз практики договірних органів, закцентовано увагу на значенні прийнятих ними рішень. Окремий розділ присвячено питанню імплементації норм щодо протидії злочинам на ґрунті ненависті на національному рівні (на прикладі Сполучених Штатів Америки, Канади, Федеративної Республіки Німеччина і Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії).

Тематика монографії орієнтована на увагу з боку широкого кола науковців-практиків, правозахисників, аспірантів, викладачів закладів вищої освіти, а також усіх, хто цікавиться питаннями захисту прав людини.

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Т. Л. Сироїд, Н. О. Мартюхіна

МЕХАНІЗМ ПРОТИДІЇ МОВІ НЕНАВИСТІ І ЗЛОЧИНАМ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Монографія

За загальною редакцією Т. Л. Сироїд

ЮРІНКОМ ІНТЕР
Київ–2026

УДК 341.45+341.215.4
С40

Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 12 від 10 липня 2026 р.)

Рецензенти:

С. Б. Карвацька, доктор юридичних наук,професор, в. о. завідувача кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;

О. М. Храмцов, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

І. В. Яковюк, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Автори:

Т. Л. Сироїд, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Н. О. Мартюхіна, доктор філософії (PhD) з міжнародного права, суддя Східного апеляційного господарського суду.

Сироїд Т. Л., Мартюхіна Н. О.

С40 Механізм протидії мові ненависті і злочинам на ґрунті ненависті: міжнародно-правовий аспект : монографія / за заг. ред. Т. Л. Сироїд. Київ : Юрінком Інтер, 2026. 300 с.

ISBN 978-617-8799-34-2

Монографію присвячено комплексному дослідженню міжнародно-правового механізму протидії мові ненависті і злочинам на ґрунті ненависті. У роботі зосереджено увагу на термінології, що застосовується у міжнародних актах, щодо визначення понять «мова ненависті» та «злочини на ґрунті ненависті», їх складових елементів, що має велике значення для визначення порушення прав людини та належної кваліфікації протиправних діянь. Досліджено поширені форми прояву мови ненависті (політична, релігійна, расова, за гендерною та сексуальною ідентичністю тощо), наведено відповідні рішення Міжнародного суду ООН, Європейського суду з прав людини. Охарактеризовано чинники, що сприяють розповсюдженню мові ненависті та вчиненню злочинів на ґрунті ненависті (інформаційно-комунікаційні технології, кризові ситуації, гуманітарні виклики). Здійснено ґрунтовний аналіз міжнародно-правових актів універсального і регіонального характеру, присвячених означеному питанню. Приділено увагу міжнародним спеціалізованим органам та інституціям, до компетенції яких віднесено питання щодо попередження та протидії мові ненависті і злочинам на ґрунті ненависті; здійснено ґрунтовний аналіз практики договірних органів, акцентовано увагу на значенні прийнятих ними рішень. Окремий розділ присвячено питанню імплементації норм щодо протидії злочинам на ґрунті ненависті на національному рівні (на прикладі Сполучених Штатів Америки, Канади, Федеративної Республіки Німеччина і Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії).

Тематика монографії орієнтована на увагу з боку широкого кола науковців-практиків, правозахисників, аспірантів, викладачів закладів вищої освіти, а також усіх, хто цікавиться питаннями захисту прав людини.

УДК 341.45+341.215.4

Видавництво «Юрінком Інтер» прагне сталого майбутнього для нашого бізнесу, наших читачів і нашої планети. Ця книга виготовлена з паперу, сертифікованого FSC® та PEFC™

ISBN 978-617-8799-34-2

© Сироїд Т. Л., Мартюхіна Н. О., 2026
© Юрінком Інтер, 2026

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень 5

Передмова 7

Розділ 1. ХАРАКТЕРИСТИКА МОВИ НЕНАВИСТІ І ЗЛОЧИНІВ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ

1.1. Мова ненависті: поняття, форми прояву 14

1.2. Злочини на ґрунті ненависті: поняття, сутність, ознаки 40

1.3. Чинники, що сприяють розповсюдженню мови ненависті та вчиненню злочинів на ґрунті ненависті 48

Висновки до Розділу 1 62

Розділ 2. МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ ПРОТИДІЇ МОВІ НЕНАВИСТІ І ЗЛОЧИНАМ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ

2.1. Міжнародна універсально-правова основа протидії мові ненависті і злочинам на ґрунті ненависті 68

2.2. Діяльність міжнародних універсальних інституцій у сфері протидії мові ненависті і злочинам на ґрунті ненависті 83

Висновки до Розділу 2 114

Розділ 3. МІЖНАРОДНИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ ПРОТИДІЇ МОВІ НЕНАВИСТІ І ЗЛОЧИНАМ НА ГРУНТІ НЕНАВИСТІ

3.1. Регіональна міжнародно-правова основа протидії мові ненависті і злочинам на ґрунті ненависті 122

3.2. Діяльність міжнародних регіональних інституцій у сфері протидії мові ненависті і злочинам на ґрунті ненависті 145
Висновки до Розділу 3 170

Розділ 4. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ ЩОДО ПРОТИДІЇ МОВІ НЕНАВИСТІ І ЗЛОЧИНАМ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

4.1. Імплементація міжнародних стандартів у сфері протидії мові ненависті і злочинам на ґрунті ненависті в державах американського регіону (на прикладі Сполучених Штатів Америки, Канади) 180
4.2. Імплементація міжнародних стандартів у сфері протидії мові ненависті і злочинам на ґрунті ненависті в державах європейського регіону (на прикладі Федеративної Республіки Німеччина, Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії) 214
Висновки до Розділу 4 232

Висновки 236
Список використаних джерел 253
Abstract 295

Перелік умовних позначень

АС — Африканський союз

БДІПЛ — Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини

ВПО — Внутрішньо переміщені особи

ВООЗ — Всесвітня організація охорони здоров'я

ГА ООН — Генеральна Асамблея ООН

ГВЗ — Гендерно вмотивовані злочини

ГЗН — Гендерно зумовлене насильство

ЗМІ — Засоби масової інформації

ЗГН — Злочини на ґрунті ненависті

Європол — Агентство Європейського Союзу з питань співробітництва у правоохоронній сфері

ЄКРН — Європейська комісія проти расизму та нетерпимості

ЄС — Європейський Союз

ЄСПЛ — Європейський суд з прав людини

ЄКПЛ — Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

ІКТ — Інформаційно-комунікаційні технології

КЕСКП — Комітет з економічних, соціальних і культурних прав

КЛДЖ — Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок

КЛРД — Комітет з ліквідації расової дискримінації

КПІ — Конвенція про права інвалідів

МАКПЛ — Міжамериканська комісія з прав людини

МАСПЛ — Міжамериканський суд з прав людини

МГП — Міжнародне гуманітарне право

МКЧХ — Міжнародний комітет Червоного Хреста

МКЛРД — Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації

МНУО — Міжнародні неурядові організації

МПГПП — Міжнародний пакт про громадянські і політичні права

МПЕСКП — Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права

ОАД — Організація американських держав

ОБСЄ — Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ООН — Організація Об'єднаних Націй

РБ ООН — Рада Безпеки ООН

РЄ — Рада Європи

УВКБ ООН — Управління верховного комісара у справах біженців

ШІ — Штучний інтелект

ЮНЕСКО — Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури

ACHPR — Африканська комісія з прав людини і народів

AfCHPR — Африканський суд з прав людини і народів

CDADI — Керівний комітет з питань боротьби з дискримінацією, різноманітності та інклюзії

DSA — Закон про інформаційні технології

EFPN — Європейська урядова мережа координаторів з питань ЛГБТ

EIGE — Європейський інститут гендерної рівності

FRA — Агентство фундаментальних прав Європейського Союзу

Equinet — Європейська мережа органів з питань рівності

GEC — Комісія з гендерної рівності

GHO — Глобальна гуманітарна стратегія ООН

GREVIO — Група експертів Ради Європи з питань боротьби з насильством щодо жінок та домашнім насильством

OSAPG — Управління з попередження геноциду і відповідальності за захист

UNFPA — Фонд народонаселення ООН

UNICRI — Міжрегіональний науково-дослідний інститут злочинності та правосуддя Організації Об'єднаних Націй

Передмова

Людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека визнаються найважливішими цінностями, а повага та рівність прав людини покладені в основу стабільного суспільства. Проте саме цим цінностям протягом усього періоду існування людської цивілізації завдавалося шкоди. Численні воєнні конфлікти як міжнародного, так і внутрішньодержавного характеру, боротьба за економічне панування відбирають життя великої кількості людей, створюють загрозу мирному співіснуванню держав, народів, націй, посягають на нормальний перебіг міжнародних відносин. Безпрецедентне зростання злочинів, що завдають шкоди не лише окремим індивідам, а й здебільшого інтересам багатьох держав, є характерною рисою сучасності.

Злочини, викликані упередженнями щодо певної групи, є несумісними з такими цінностями. Такі злочини базуються, зазвичай, на укорінених упереджених негативних судженнях, що розпалюються нетерпимістю і ненавистю проти певної групи людей, що має загальні характеристики ідентичності, як-от: етнічна приналежність, мова, сексуальна орієнтація, інвалідність тощо. Такі злочини зачіпають безпеку осіб, громад і суспільства загалом та мають достатній потенціал для переростання в більш масштабні конфлікти, що зачіпають і міжнародну спільноту. Водночас слід констатувати, що масштабність загрози щороку поширюється з огляду на можливість використання з протиправною метою досягнень новітніх глобальних технологій. Крім того, XXI століття ознаменоване вчиненням найтяжчих злочинів, пов'язаних із насильством, що порушують міжнародний мир та безпеку людства — геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, агресія, в тому числі й проти України. Означене вимагає ефективної скоординованості міжнародного співтовариства у протидії зазначеним злочинам шляхом вироблення відповідної організаційно-правової основи. З огляду на вказане, обрана тема монографічного дослідження є своєчасною і актуальною для науки міжнародного права та захисту прав людини.

Монографію присвячено комплексному дослідженню міжнародного механізму протидії мові ненависті і злочинам на ґрунті ненависті. У першому розділі увагу зосереджено на термінології, що застосовується у міжнародних актах, щодо визначення понять «мова ненависті» та «злочини на ґрунті ненависті», їх складових елементів, що має велике значення для визначення порушення прав людини

та належної кваліфікації протиправних діянь. Досліджено поширені форми мови ненависті (політична, релігійна, расова, за гендерною та сексуальною ідентичністю, інвалідністю тощо), наведено відповідні рішення Міжнародного суду ООН, Європейського суду з прав людини. Охарактеризовано чинники, що сприяють розповсюдженню мові ненависті та вчиненню злочинів на ґрунті ненависті (інформаційно-комунікаційні технології, кризові ситуації, гуманітарні виклики).

У другому розділі здійснено ґрунтовний аналіз міжнародно-правових актів, прийнятих під егідою ООН, серед яких: Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966), Рабатський план дій щодо заборони пропаганди національної, расової чи релігійної ненависті (2012), Стратегія та План дій Організації Об'єднаних Націй щодо боротьби з мовою ненависті (2019), Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти кіберзлочинності (2024), Пакт в ім'я майбутнього (2024) та ін. На основі проведеного аналізу міжнародних актів встановлено, що правовою основою ООН у цій сфері слугують положення багатосторонніх угод у галузі прав людини, що містять норми про заборону будь-яких форм дискримінації, ненависті, які є загрозою існування суспільств, визнаються протиправними та неприйнятними, а також спеціалізовані акти, резолюції і рекомендації статутних органів Організації. Підсумовано, що на міжнародному універсальному рівні відсутній юридично обов'язковий уніфікований договір, який би містив визначення злочинів на ґрунті ненависті.

Зазначено, що ООН розглядає цю проблематику також в аспекті підтримання культури миру, проголошеної Декларацією та Програмою дій ООН щодо культури миру 1999 р., яка нерозривно пов'язана з центральними цілями Статуту ООН: мирне врегулювання спорів, ліквідація расової чи релігійної дискримінації, ксенофобії та пов'язаної з ними нетерпимості тощо (стаття 3).

Охарактеризовано діяльність створеного під егідою ООН інституційного механізму захисту прав людини, серед яких статутні органи ООН (Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Рада з прав людини та низка допоміжних (спеціалізованих) органів), посадові особи та підпорядковані їм структури (Верховний комісар з прав людини, Управління Верховного комісара у справах біженців, Управління з попередження геноциду і відповідальності за захист, Спеціальний радник

ООН із запобігання геноциду), «спеціальні процедури» (Спеціальний доповідач ООН з питань свободи вираження поглядів, Спеціальний доповідач з питань сучасних форм расизму, Спеціальний доповідач з питань насильства щодо жінок і дівчат, його причин і наслідків та ін.), спеціалізовані установи ООН, фонди (ЮНЕСКО, ВООЗ, Фонд Народонаселення), Міжнародний комітет Червоного Хреста, договірні органи (Комітет з прав людини, Комітет з ліквідації расової дискримінації, Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок), дослідницькі заклади (Міжрегіональний науково-дослідний інститут злочинності та правосуддя ООН), які сприяють реалізації Стратегії та Плану дій ООН щодо боротьби з мовою ненависті (2019).

У третьому розділі розкрито положення міжнародних регіональних актів у сфері протидії мові ворожнечі та злочинам на ґрунті ненависті, прийнятих у межах Ради Європи, Європейського Союзу, Організації з безпеки і співробітництва в Європі, Організації Американських держав, Африканського Союзу та охарактеризовано інституційний механізм означених міжнародних структур. Зокрема, в межах Ради Європи охарактеризовано акти, які містять загальні положення щодо протидії мові ворожнечі і злочинам на ґрунті ненависті, як-от: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Європейська соціальна хартія (переглянута) 1996 р., Європейська хартія регіональних мов або мов меншин 1992 р., Рамкова конвенція про захист національних меншин 1995 р., Конвенція про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу з ними 2011 р., Стратегія гендерної рівності на 2024–2029 рр. тощо; загальнополітичні рекомендації Європейської комісії проти расизму та нетерпимості (ЗПР ЄКРН № 11, ЗПР ЄКРН № 15, ЗПР ЄКРН № 5 (переглянута), ЗПР ЄКРН 17); спеціалізовані акти: Рекомендація CM/Rec(2019)1 щодо запобігання сексизму та боротьби з ним, Рекомендація CM/Rec (2022) 16 щодо боротьби з мовою ненависті, Рекомендація CM/Rec (2024)4) щодо боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті, Рекомендація CM/Rec(2024)1 щодо рівності жінок і дівчат з-поміж ромів і кочівників тощо.

Розкрито діяльність органів та інституцій Ради Європи, до компетенції яких віднесено забезпечення прав і свобод людини та протидію дискримінації і ненависті, зокрема, невід'ємною складовою якої є статутні органи організації, посадові особи, договірні органи, серед яких: Комісар Ради Європи, Конгрес місцевих та регіональних влад, Міжурядові комітети (Керівний комітет з питань боротьби

з дискримінацією, різноманітності та інклюзії, Комітет експертів з питань сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності та самовираження, а також статевих характеристик, Комітет експертів з питань штучного інтелекту, рівності та дискримінації, Комітет експертів з питань злочинів на ґрунті ненависті); договірні органи (Європейська комісія проти расизму та нетерпимості, Консультативний комітет Рамкової конвенції про захист національних меншин тощо). Підкреслено внесок Європейського суду з прав людини у протидії мові ворожнечі та злочинам на ґрунті ненависті.

Охарактеризовано правовий доробок Європейського Союзу щодо протидії злочинам на ґрунті ненависті і мові ненависті. Підкреслено, що ЄС ухвалив законодавство для боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті та забезпечення доступу жертв до правосуддя і відшкодування збитків відповідно до установчих актів ЄС (Договір про функціонування Європейського Союзу, Хартія основних прав ЄС); зазначено ключові законодавчі спеціалізовані акти — Рамкове рішення 2008/913/ЈНА про боротьбу з деякими формами і проявами расизму та ксенофобії засобами кримінального права, Директива 2012/29/ЄС про права жертв та низка інших актів, законодавчо пов'язаних з Директивою 2012/29/ЄС тощо. Здійснено аналіз стратегічних актів ЄС, що містять конкретні приписи, яких повинен дотримуватися Союз і держави-члени (Стратегія гендерної рівності ЄС (2020–2025 рр.), Стратегія ЄС про права жертв (2026–2030 рр.): внесок глобальної ініціативи проти безкарності), Стратегія рівності ЛГБТІК (2020–2025), Стратегія рівності ЛГБТІК+ (2026–2030). Висвітлено положення Кодексу поведінки щодо протидії незаконній мові ненависті онлайн + (2025) (переглянутий), Закону про цифрові послуги (DSA) тощо.

Зосереджено увагу на ролі агентств, органів та інститутів, серед яких: Група високого рівня з протидії мові ворожнечі та злочинам на ґрунті ненависті; Робоча група з питань звітності, реєстрації та збору даних про злочини на ґрунті ненависті; Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав (FRA); Європейський інститут гендерної рівності тощо. Акцентовано увагу на діяльності Агентства Європейського Союзу з питань співробітництва у правоохоронній сфері (Європол) у боротьбі з расистською та ксенофобською мовою ненависті. У межах ОБСЄ означено внесок Бюро з демократичних інститутів і прав людини. Серед регіональних правозахисних

механізмів розкрито сутність Міжамериканської системи захисту прав людини та Африканського Союзу у досліджуваній сфері.

Четвертий розділ присвячено дослідженню імплементації норм щодо протидії злочинам на ґрунті ненависті на національному рівні на прикладі Сполучених Штатів Америки, Канади, Федеративної Республіки Німеччина та Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії.

Проаналізовано національне законодавство зазначених держав, зокрема закони США (Закон про громадянські права 1968 р., Закон про запобігання підпалам церков 1996 р., Закон про запобігання злочинам на ґрунті ненависті Метью Шепарда і Джеймса Берда-молодшого 2009 р., Закон про злочини на ґрунті ненависті у зв'язку з COVID-19, Закон Халіда Джабари та Гізер Гейєр про національну протидію ненависті, нападам і загрозам рівності 2021 р., Закон Еммета Тілля проти лінчування 2022 р.); законодавство Канади (Кримінальний кодекс Канади 1985 р. (зі змінами), Закон С-16 2017 р.); законодавство Німеччини (Кримінальний кодекс Німеччини, Закон про правозастосування в мережі 2017 р.); законодавство Сполученого Королівства (Закон про громадський порядок 1986 р. (зі змінами), Закон про кримінальні злочини та інші порушення громадського порядку 1998 р. (зі змінами), Закон про кримінальне правосуддя (злочини на ґрунті ненависті) 2024 р.). Досліджено їх роль у закріпленні правових механізмів попередження, запобігання та протидії злочинам на ґрунті ненависті й мові ворожнечі.

Окрему увагу приділено аналізу стратегічних документів, що визначають довгострокові пріоритети державної політики у сфері протидії дискримінації, мові ворожнечі та злочинам на ґрунті ненависті. Зокрема, досліджено стратегічні акти Канади (Стратегія щодо запобігання та боротьби з гендерно зумовленим насильством, Національний план дій з викорінення гендерно зумовленого насильства, Стратегія Канади по боротьбі з расизмом на 2024–2028 рр., Канадська стратегія правосуддя щодо чорношкірих, Федеральний план дій 2SLGBTQI+, План дій щодо боротьби з ненавистю), Німеччини (Стратегія федерального уряду щодо запобігання екстремізму та просування демократії, Національна стратегія боротьби з антисемітизмом та за єврейське життя) та Сполученого Королівства (План уряду щодо боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті «Киньте виклик, повідомте про це, зупиніть це», План уряду Великої Британії щодо боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті, Стратегія

боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті тощо). Встановлено, що національним законодавством не лише передбачено відповідальність за вчинення злочинів, умотивованих ненавистю до окремих груп осіб за захищеними ознаками, але й передбачено можливість посилення покарання в тих випадках, коли особа вчиняє злочин, керуючись ненавистю та упередженнями щодо особи або групи осіб через фактичну або сприйняту расу, колір шкіри, релігію, національне походження, етнічну приналежність, стать, гендерну ідентичність, інвалідність або сексуальну орієнтацію тощо.

Охарактеризовано національну судову практику у справах щодо мови ворожнечі та злочинів на ґрунті ненависті (Chaplinsky v. New Hampshire. R. v. Keegstra, Snyder v. Phelps, Virginia v. Black). Підсумовано, що захист свободи вираження поглядів не є абсолютним, і якщо мова ненависті підбурює до неминучої злочинної діяльності або містить конкретні погрози насильства, спрямовані проти особи чи групи осіб, порушує громадський порядок, конституційний захист на неї не поширюватиметься.

Акцентовано увагу на діяльності національних органів, інституцій, посадових осіб, які реалізують свої повноваження у сфері протидії злочинам на ґрунті ненависті та мові ворожнечі (Міністерство юстиції США, Федеральне бюро розслідувань, Спеціальний посланник Канади з питань збереження пам'яті про Голокост та боротьби з антисемітизмом, Спеціальний представник Канади з питань боротьби з ісламофобією, Федеральний секретаріат з питань боротьби з расизмом, Федеральне агентство по боротьбі з дискримінацією, Незалежний федеральний уповноважений з питань боротьби з дискримінацією, Королівська прокурорська служба тощо).

Підсумовано, що суттєву увагу держави приділяють питанню збору статистики щодо злочинів на ґрунті ненависті та мови ворожнечі, що дозволяє правоохоронним органам зрозуміти масштаб проблеми та спрямувати ресурси на запобігання і реагування на напади, засновані на упередженості та ненависті.

Ключові слова: антидискримінаційне законодавство, безпека, відповідальність, внутрішньо переміщені особи, вразливі категорії, гендерне насильство, гуманітарна дипломатія, дискримінація, захищені ознаки, злочин, людська гідність, міжнародні організації, мова ворожнечі, насилля, покарання, правозахисні органи, правосуддя, релігійне насильство, свобода вираження поглядів, упередження, цілі сталого розвитку, штучний інтелект.

Розділ 1

ХАРАКТЕРИСТИКА МОВИ НЕНАВИСТІ І ЗЛОЧИНІВ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ

1.1. Мова ненависті: поняття, форми прояву

Недискримінація, рівність перед законом та рівноправність є основними принципами міжнародного права в галузі прав людини. Поняття рівності невіддільне від поняття людської гідності, яке винятково важливе для кожної людини. Повага до прав людини та принципи рівності і недискримінації взаємозалежні та є основою «Міжнародної хартії прав людини». Також практично всі конвенційні норми, що стосуються прав окремих категорій осіб (жінок, дітей, інвалідів, вимушених переселенців, жертв злочинів, літніх людей, мігрантів та ін.), у тому числі норми міжнародного гуманітарного права, зокрема, стаття 3 загальна для всіх чотирьох Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р., містять загальновизнаний принцип заборони дискримінації за будь-якою ознакою.

Мова ненависті (мова ворожнечі) — це складне та багатовимірне явище, яке має далекосяжні та небезпечні наслідки для прав людини, верховенства закону в демократичних суспільствах.

У загальній мові «мова ненависті» стосується образливого дискурсу, спрямованого проти групи чи окремої людини на основі притаманних ознак (наприклад, раси, релігії, статі тощо) і це може загрожувати соціальному миру. Мова ненависті зачіпає не лише гідність і права окремої людини, яка є її прямою метою, а й осіб, що належать до тієї ж меншості чи групи, що й ті, хто є її прямою метою. Мова ворожнечі призводить до небезпечних поділів у суспільстві загалом, впливає на участь та включення всіх тих, хто є її метою, та загрожує демократії.

Історія свідчить, що мова ворожнечі також навмисно використовувалася для мобілізації груп та суспільств один проти одного з метою спровокувати ескалацію насильства, злочини на ґрунті ненависті, війну та геноцид.

Мова ненависті є образливою, болючою і навіть загрозливою, але вона не надто часто спонукає до насильства з боку тих, хто їй піддається. І навпаки, мова ворожнечі не завжди викликає ненависть. Вона часто вселяє страх, який може бути принаймні таким же сильним, як ненависть, породжуючи насильство. Інша відмінність зводиться до такого: найвідоміший спосіб, у який мова ненависті завдає шкоди, — це шкодити почуттям, самоповазі чи гідності

людей, яких вона нібито описує, коли вони піддаються її впливу. Навпаки, небезпечне мовлення завдає значної шкоди опосередковано, переконуючи одну групу людей боятися, ненавидіти — і, зрештою, потурати насильству проти іншої групи. Мова ворожнечі також може завдати шкоди опосередковано, переконуючи одну групу людей ненавидіти іншу групу — тут категорії збігаються [1, с. 380–381].

Слід зазначити, що міжнародні акти в галузі прав людини не містять універсального, правового визначення «мови ненависті». Криміналізація «мови ненависті» суворо обмежується зобов'язанням збалансувати право на рівність та недискримінацію з правом на свободу вираження поглядів, гарантованим статтею 19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966) (Резолюція Генеральної Асамблеї 2200A (XXI)) (далі — МПГПП) [2] та статтею 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950) (далі — КЗПЛ, Конвенція 1950 р., Європейська конвенція) [3]. Підбурювання до дискримінації, ворожнечі чи насильства за національною, расовою чи релігійною ознакою заборонено статтею 20(2) МПГПП, статтею 4(a) Міжнародної конвенції про ліквідацію расової дискримінації (1965) (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 2106 (XX)) (далі — МКЛРД) [4].

З метою подолання цього негативного явища та забезпечення єдиної основи для вирішення проблеми, на міжнародному універсальному та регіональному рівнях докладаються зусилля щодо розробки спеціалізованих актів по боротьбі з розпалюванням ненависті і протидії злочинам на ґрунті ненависті. Перш за все, слід звернутися до дефінітивних визначень, що містяться у цих актах та характерних ознак протиправних дій, які становлять кримінальне правопорушення. Так, Стратегія і План дій ООН по боротьбі з розпалюванням ненависті (2019), що має за мету посилення реагування ООН на це глобальне явище, під мовою ненависті пропонує розуміти «будь-який вид спілкування в усній, письмовій формі або в поведінці, який нападає або використовує принизливі чи дискримінаційні висловлювання щодо людини чи групи на підставі того, ким вони є», іншими словами, на основі «їхньої релігії, етнічної приналежності, національності, раси, кольору шкіри, походження, статі або іншого чинника ідентичності» [5]. Рабатський план дій (2012) встановлює високий поріг для визначення обмежень свободи вираження поглядів, підбурювання до ненависті та для застосування статті 20 МПГПП. Ним зазначено, що для встановлення тяжкості як

основного критерію для визначення порогів, підбурювання до ненависті, вона повинна стосуватися найсуворішої та найглибшої форми образи. Для оцінки тяжкості ненависті можливі елементи можуть включати жорстокість або намір заяви чи шкоди, що пропагується, частоту, кількість та масштаби комунікації. Документом запропоновано шестиетапний пороговий тест для висловлювань, які вважаються кримінальними злочинами, зокрема: 1) контекст заяви/висловлювання; 2) позиція або статус мовця; 3) намір налаштувати аудиторію проти цільової групи; 4) зміст та форма заяви або висловлювання; 5) масштаби поширення; 6) ймовірність шкоди, включаючи неминучість [6].

Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R (97) 20 щодо «мови ненависті» під терміном «мова ненависті» пропонує розуміти вид поведінки, який охоплює всі форми вираження, які поширюють, підбурюють, сприяють або виправдовують расову ненависть, ксенофобію, антисемітизм або інші форми ненависті, засновані на нетерпимості, включаючи: нетерпимість, що виражається агресивним націоналізмом та етноцентризмом, дискримінацію та ворожість щодо меншин, мігрантів та осіб іммігрантського походження [7, с. 76].

Загальнополітична рекомендація Європейської комісії проти расизму та нетерпимості № 15 (далі — ЗПР ЄКРН № 15) (2015) [8] зазначає, що «мова ненависті — це використання однієї або декількох конкретних форм висловлювань, таких як обстоювання, сприяння або підбурювання до наклепу, ненависті або паплюження щодо людини чи групи осіб, а також будь-яке переслідування, образа, негативна стереотипізація, стигматизація або погрози щодо особи чи осіб, а також будь-яке виправдання всіх цих форм висловлювання, пов'язані з відкритим переліком особистих характеристик або статусів, який охоплює «расу», колір шкіри, мову, релігію або переконання, громадянство або національну чи етнічну належність, а також походження, вік, інвалідність, стать, гендерну ідентичність і сексуальну орієнтацію» (п. 9). Істотними елементами того, як Рекомендація тлумачить мову ненависті та чим таке тлумачення відрізняється від утіленого в багатьох інших документах, є застосування цього тлумачення до: обстоювання, заохочення або підбурювання, у будь-якій формі, до приниження, ненависті чи паплюження, а також переслідування, образ, негативної стереотипізації, стигматизації або погроз; використання, яке має на меті не лише підбурювання до насильства, залякування, ворожнечі або дискримінації, але яке можна

обґрунтовано вважати таким, що матиме зазначені наслідки; ознаки, що не зводяться до «раси», кольору шкіри, мови, релігії або переконань, громадянства, національної чи етнічної належності та походження (B, п. 10). Рекомендацією зазначено, що коли мова ненависті набуває форми поведінки, яка становить кримінальний злочин, наприклад, кривдження, переслідування або образи, то це можна назвати злочином на ґрунті ненависті (п. 21).

Рекомендація CM/Rec (2022) 16 Комітету міністрів Ради Європи пропонує «мову ненависті» розуміти як усі її прояви, що підбурюють, пропагують, поширюють чи виправдовують насилля, ненависть або дискримінацію щодо особи чи групи осіб або паплюжать їх через їхні реальні чи приписані особисті характеристики або статус як-от: «раса», колір шкіри, мова, релігія, національність, національне або етнічне походження, вік, інвалідність, стать, гендерна ідентичність і сексуальна орієнтація» (стаття 1 (2)). Документ покладає зобов'язання на держав-членів чітко визначити в їхньому національному кримінальному законодавстві акти ненависті, що підлягають кримінальній відповідальності, зокрема: а) публічне підбурювання до вчинення геноциду, злочинів проти людяності або воєнних злочинів; б) публічне розпалювання ненависті, насильства або дискримінації; в) расистські, ксенофобські, сексистські та ЛГБТІ-фобічні загрози; г) расистські, ксенофобські, сексистські та ЛГБТІ-фобічні публічні образи в таких умовах, як ті, що викладені спеціально для онлайн-образ у Додатковому протоколі до Конвенції про кіберзлочинність щодо криміналізації актів расистського та ксенофобського характеру, вчинених за допомогою комп'ютерних систем (ETS № 189); ґ) публічне заперечення, тривіалізація та потурання геноциду, злочинам проти людяності або воєнним злочинам; д) навмисне поширення матеріалів, що містять такі прояви мови ненависті (перераховані в пунктах а–ґ), включно з ідеями, заснованими на расовій перевазі або ненависті (стаття 2 (п. 11)) [9].

Слід зазначити, що в основі протиправних дій, які є невід'ємною складовою мови ненависті, лежить дискримінація — це будь-яке розмежування, виключення, обмеження або перевага на основі «раси», кольору шкіри, походження, національного чи етнічного походження, що має на меті або наслідком анулювання або порушення визнання, користування або здійснення на рівних умовах прав людини та основоположних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній або будь-якій іншій сфері суспільного життя (стат-

тя 1 (1)) Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965) [4]. МКЛРД ратифікована переважною більшістю країн, відображає широке глобальне зобов'язання щодо рівності та недискримінації. В основі цих зусиль лежить принцип, підтверджений ООН, що всі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності та правах (Преамбула) [10], концепція, яка також відображена у Загальній декларації прав людини (1948) (статті 1, 2) [11].

Заборона дискримінації знайшла своє закріплення та розвиток у низці міжнародних універсальних спеціалізованих актів, що стосуються захисту прав окремих категорій осіб (жінок, мігрантів, інвалідів, літніх осіб та ін.) та міжнародних регіональних актів (Рада Європи, ЄС, ОБСЄ тощо). Зокрема Протокол № 12 до Конвенції 1950 р. [12] містить норму щодо загальної заборони дискримінації (стаття 1); Хартія основних прав Європейського Союзу (2000) (стаття 21) [13] серед таких захищених ознак, як от: стать, мова, вік, раса, етнічне та національне походження, релігійні вірування чи переконання, гендена ідентичність, обмежені фізичні можливості, національність, містить заборону дискримінації й за генетичними особливостями та сексуальною орієнтацією.

Європейський суд з прав людини (далі — ЄСПЛ, Суд) сформулював дискримінацію як «відмінності у ставленні, засновані на ідентифікованій характеристиці або «статусі». Він також зауважив, що має існувати різниця у ставленні до осіб, які перебувають в аналогічних або відносно подібних ситуаціях. Така різниця у ставленні є дискримінаційною, якщо вона не має об'єктивного та розумного виправдання; іншими словами, якщо вона не переслідує законної мети або якщо немає розумного співвідношення пропорційності між використаними засобами та метою, яку прагнуть досягти» (*Рішення ЄСПЛ у справі Карсон та інші проти Сполученого Королівства (Carson and Others v. UK) [GC] (№ 42184/05) від 16 березня 2010 року, п. 61*) [14].

Існує декілька видів дискримінації, визначення якої досліджується на доктринальному рівні [15; 16]. Крім того, поняття та тлумачення видів дискримінації міститься у міжнародних актах універсального і регіонального рівнів та їх контрольних органів. Зокрема, 1. *Пряма дискримінація* характеризується наміром менш сприятливо ставитися до особи чи групи. Комітет з економічних, соціальних і культурних прав у Зауваженні загального порядку № 20 (2009) визначає, що: пряма дискримінація має місце тоді, коли до будь-якої

особи ставляться менш прихильно, ніж до іншої особи, яка перебуває в аналогічному становищі, через пов'язану із забороненою підставою; наприклад, коли прийняття до освітніх чи культурних установ чи членство у професійному союзі залежить від політичних переконань заявників чи працівників. Пряма дискримінація також включає дії або бездіяльність, що завдають шкоди на заборонених підставах у тих випадках, коли порівняна аналогічна ситуація відсутня (наприклад, у випадку вагітної жінки). 2. *Непряма дискримінація* стосується випадків, коли, здавалося б, нейтральні положення чи практика впливають на членів (або сприйнятих членів) певної групи менш сприятливим чином. Непряма дискримінація пов'язана з наявністю законів, політики чи практики, які на перший погляд видаються нейтральними, але мають невідповідно серйозні наслідки для забезпечення закріплених у МПЕСКП прав, про що свідчать заборонені підстави для дискримінації. Наприклад, вимога подати свідоцтво про народження для зарахування до школи може бути дискримінацією щодо представників етнічних меншин або негромадян, які не мають таких документів або яким у них було відмовлено (стаття 10). Крім того, Комітет зазначає, що дискримінаційна поведінка може проявлятися в приватній сфері та мати системний прояв. Так, дискримінація часто має місце у сім'ях, на робочих місцях та в інших секторах суспільства. Наприклад, суб'єкти приватного житлового сектора (приватні домовласники, кредитори та особи, що розподіляють державне житло) можуть прямо чи опосередковано відмовляти у наданні житла чи іпотеки на підставі етнічного походження, сімейного стану, інвалідності чи сексуальної орієнтації, а деякі сім'ї можуть не дозволяти дівчатам відвідувати школу. 3. *Структурна дискримінація* вплетена у способи функціонування суспільств і проявляється через норми, розпорядок дня, моделі ставлення та поведінки, які створюють перешкоди для досягнення рівних можливостей та реальної рівності. *Щодо системної дискримінації,* Комітет на регулярній основі встановлював, що дискримінація стосовно деяких груп поширена широко і зберігається, а також глибоко вкоренилася в соціальній поведінці та організації, що часто пов'язано з безконтрольною чи непрямою дискримінацією. Таку системну дискримінацію можна розуміти як наявність правових положень, політики, практики чи панівних культурних традицій у державному чи приватному секторі, які створюють відносні незручності для певних груп та привілеї для інших груп (статті 11–12) [17].

ЮРКНИГА
від теорії до практики

Перейти на сайт →